

INHOUD

Woodstock	7
Geloof is een oude jas	15
Moeders om te koesteren	22
Over kleine en grote helden	35
Camus, de Algerijn	51
De stem van John Coetzee	66
Wat alleen de roman ontdekken kan	73
De geur van gluton	86
Het oog van Tesselschade	91
Clio's eerbaarheid	109
De angst voor betovering	122
De tredmolen van verandering	129
Grenzen verkennen	136
Over meten en weten	148
De ongrijpbaarheid van het kwaad	171
Een verre echo	177
Verantwoording	189

WOODSTOCK

WE ARE STARDUST

De geur van bloeiende liguster voert me terug naar mijn vroegste jeugd. Er hoort het knersen van voetstappen op een versgestrooid schelpenpad bij. De tijdloze wereld die dat oproept is niet te vangen in woorden. Hij is er plotseling, geheel compleet. Juist omdat geur en geluid zo moeilijk te beschrijven zijn, vormen ze de ideale voertuigen voor de herinnering.

Soms kies ik muziek om contact te krijgen met het verleden. Niet uit nostalgie, niet uit een vals verlangen naar wat onherroepelijk voorbij is, maar om mijn oude zelf zo zuiver mogelijk nabij te zijn. De tijd brengt harde laagjes cynisme, teleurstelling, mildheid, ironie en bedaagde levenswijsheid om de tere jonge ziel aan. Muziek lost die laagjes op. Ik zet de cd *Travelogue* op van Joni Mitchell. De vijfde track is 'Woodstock'.

Joni komt een 'child of God' tegen die op weg is naar Yagurs' Farm, om zich te voegen bij een rock-'n-rollband, om te kamperen in het vrije veld, 'gonna try and get my soul free'. Om zijn ziel te bevrijden. Ze loopt met hem mee, want ook zij wil weg van de mist en de smog, ze voelt zich een radertje in een machine, en misschien is dit wel een tijd om weer mens te worden. Joni en haar reisgenoot zijn niet de enigen. 'By the time we got to Woodstock we were half a million strong...' en waar je keek was 'song and celebration'. Die nacht droomt ze dat bommenwerpers vlanders worden in de hemel boven Amerika.

Ze zingt het met de doorrookte, doorleefde stem van nu, maar weet feilloos de emotie te treffen die ze in 1969 in het lied legde, toen ze het schreef. En even feilloos maakt ze me weer drieën-

twintig. Ze zingt: ... 'we are stardust, we are golden, and we've got to get ourselves back to the garden.' Ik ben weerloos voor de herinnering.

Het is de zomer van 1969. De Maagdenhuisbezetting is net achter de rug. Amsterdam in rep en roer. Dat is de stad al een paar jaar. Ik kom er vaak, maar woon er nog niet. Ik studeer in Leiden. Het jaar ervoor was ik even in Parijs en in Praag, waar zich twee heel verschillende revoluties afspeelden. Ik was toeschouwer, belangstellend, meelevend, nieuwsgierig, maar verkeerde niet in de frontlinies van het activisme. Overal bewoog het, rommelde het, zinderde het.

Zoals in de branding na een aantal kleine golven een grote golf ontstaat die je van verre ziet aankomen en al hoger ziet rijzen en schuimend breken en stukslaan op het strand, zo kwam de brede falanx van de naoorlogse generatie zijn plaats in de geschiedenis opeisen. Er was geen houden aan. Ik was deel van die golf. Het was spannend, het was anders, het was feestelijk, het was angst-aanjagend en adembenemend.

I DON'T KNOW WHO I AM, BUT LIFE IS FOR LEARNING

Wie was ik toen? Ben ik veranderd? Ben ik dezelfde? Wat hoop- te en verwachtte ik? Wat is ervan geworden?

Wanneer je bewust als nieuwe generatie het toneel van de geschiedenis betreedt, ben je nauwelijks bezig met het verleden, maar uitsluitend met de toekomst. Het verleden is van je ouders, de toekomst is van jou. Met het verleden van de ouders dient vooral afgerekend te worden. Het verleden van onze ouders – zo ver weg, zo vreemd – werd getekend door de Tweede Wereldoorlog. Onze jeugd werd daar ook door gekleurd, bij de een meer dan bij de ander. Een wolk van verhalen, van vertelde verhalen en van verzwegen verhalen, hing in de huizen en op de straten. Ik groeide op in Rotterdam bij het geluid van heipalen die de grond in werden gedreven om het lege hart van de stad met nieuwbouw te vullen.

De toenemende welvaart gaf me de kans me te bevrijden van

het verleden en het milieu van mijn ouders. Vrij zijn. Vrij van de macht der gewoonten. Vrij van de wetten van de kerk. Vrij om te worden wie ik wilde zijn. Vrij om in een nieuwe toekomst een nieuwe samenleving te denken. Vrij om het feest van de zinnen te vieren. Het was geen collectief manifest dat met gouden inkt op het papier van de hemel werd geschreven. Het gebeurde gewoon. In de muziek. Door de muziek.

Ik was de eerste in de familie die het gymnasium had gevolgd, de eerste die naar de universiteit ging. Daar was iedereen trots op. Maar ik wist niet precies hoe dat moest: op kamers wonen, studeren, deel uitmaken van een gemeenschap waarvan ik de mores niet kende. Ik deed perfect alsof. Geloofde er bijna zelf in. Maar ik voelde me een vreemdeling in Jeruzalem. Wat ik wilde met mijn toekomst, wist ik niet. Ik had geen richting. Niemand kon me die geven. Niemand ging me voor. De vrijheid was te groot, te veel, te leeg. Uit angst voor de sprong in het duister van het onbekende of uit angst voor het geregelde burgerbestaan, voor de terugval in gebondenheid, leefde ik in het nu en deed de verwarrende ervaringen op die een mens volwassen maken.

Ik was niet de enige voor wie een carrière een onduidelijke optie was, ja soms zelfs verdacht. Mijn vrienden waren evenmin van plan in de nette sporen van de ouders te treden. Hebzucht of maatschappelijke geldingsdrang waren ons vreemd. Macht was een vies woord. Daartegen moest met kracht worden geprotesteerd. Veel geld was niet nodig om gelukkig te zijn. Liefde en solidariteit waren genoeg. En natuurlijk een biertje op zijn tijd of een stickie. Dat laatste probeerde ik een enkele maal, maar de toenmalige kwaliteit van de wiet verruimde mijn geest niet of nauwelijks. Alcohol had wel een ontremmende werking. Die hielp me even van mijn verlegenheid af.

Ik was vaak verliefd. Soms op verschillende mannen tegelijk. Ik hoopte op een echte, goede volwaardige relatie, maar de mannen die ik ontmoette waren allen bezig zichzelf uit te vinden of persoonlijke problemen op te lossen, ze hadden bindingsangst of verlatingsdrift. Dat er ook iets aan mij schortte wist ik wel. Ik was nog niet af, niet door de groeistuipen heen, niet in evenwicht. Ik

had al enige tijd een losse verhouding met een toen bekende Nederlander. Er zat geen schot in. Ik was daar erg ongelukkig over. Tegelijkertijd was ik verliefd op een medestudent – ik noem hem hier Gijs –, die uit een keurige conservatieve familie kwam, en die juist bezig was de homoseksueel in zichzelf te ontdekken. We voelden ons beiden buitenbeentjes en vonden elkaar in een voor Leiden enigszins exuberante levensstijl. We praatten, ruzieden, vrijden, dansten (op Marvin Gaye: ‘I heard it through the grapevine’), dronken, huilden en maakten van de nacht een dag.

Buiten die intieme kring, die broeikas vol emoties, benauwd en groeizaam en pijnlijk, lag de grote wereld, lag het geweld van oorlogen en opstanden en onderdrukkende regimes. De beelden van de gruwelen in Vietnam werden dagelijks op ons netvlies geëet. In Griekenland grepen kolonels de macht. Ze zetten communisten en andere vijanden van het regime gevangen, moordden ze uit. In Spanje was de fascistische generaal Franco al dertig jaar aan het bewind. Tegenstanders werden aan de wurgpaal gekeeld. De evenknie van Franco in Portugal was Salazar. De Sovjet-Unie had de dappere, vrijheidslievende Tsjechen de mond gesnoerd. De vrijheid, die wij wel hadden, werd in andere delen van Europa met voeten getreden. Het waren de resten van het vermaledijde verleden, dat maar niet weg wilde gaan. Wat konden we doen? Verontwaardigd demonstreren. We hadden de illusie dat het hielp. In ieder geval hadden we de illusie dat we een zinvolle daad stelden. Zwijgen was geen optie. Alles moest anders. Maar de wereld was te groot om aan te pakken met onze jonge, machteloze handen. Ik wist niet wie ik was. Ik schreeuwde tegen de wind in.

WE HAVE GOT TO GET OURSELVES BACK TO THE GARDEN

In juli reden we in een oude deux chevaux naar het zuiden. Gijs en ik en Mark, de jongen op wie Gijs verliefd was. Het doel was Spanje. We haatten Franco, maar de aantrekkingskracht van de zon was sterker dan de haat. Opportunisten waren we toen al. Daar zouden we ons een paar dagen bij vrienden voegen, waarna ieder zijns weegs zou gaan, ik naar mijn zus die in Blanes verbleef.

We reden in één ruk door naar de streek rond Montpellier, waar de ouders van Gijs een oude boerderij bezaten. De eend haalde nauwelijks de honderd kilometer per uur. Er was nog geen doorgaande autoroute. Ik zat op de achterbank. Het lawaai, de warmte, en de wind door het open dak waren ondraaglijk, zoemden rond in mijn kleverige hoofd. Ik hield nauwkeurig de blikken bij die Gijs op Mark wierp en probeerde erachter te komen hoe ver de verovering was gevorderd. Mark liet zich niet zo makkelijk kennen. Hij had vriendinnen bij de vleet, maar was ook gevoelig voor de licht hypnotiserende charme van Gijs, gevoelig voor het gevaar, voor het andere, voor het experiment, voor de ongebreidelde emotie. Ook hij wist niet wie hij was.

Laat in de avond kwamen we aan. Het huis lag afgelegen in een ruige streek. De nacht was zo donker dat ik niets van de omgeving kon zien. Gijs wees mij de logeerkamer. Zelf trok hij zich met Mark terug in de slaapkamer van zijn ouders. Ik lag lang klaarwakker in de diepe doodstille duisternis te staren. Het was of ik doof en blind was geworden, een wezen vervreemd van de wereld en teruggebracht tot het formaat van een knikker. Buiten mij was niets, alleen de twee mannen in de andere kamer. Die hadden elkaar. Ik verlangde naar hen. Deelgenoot zijn. Bemind zijn. Begeerd worden.

Ik keerde terug uit een slaap zo diep en roerloos als de dood. Een kier licht drong door de gesloten luiken. De mannen sliepen nog. Ik stond op, breekbaar als glas, en liep in mijn lichtblauwe nachtjapon door het onbekende huis naar buiten. Daar gebeurde het. Nu, zoveel jaren later, voel ik nog de warmte van de zuidelijke zon op mijn huid, ik ruik de lavendel en de kruidige begroeiing van de onbehouwen heuvels om het huis heen. Vogels hoor ik. Cicaden. Ik legde mijn hand op de ruwe stenen buitenmuur van het huis. Eenzelfde ervaring had ik als kind van zes. Nu was het omschrevener, volwassener, maar van gelijk intens kaliber. *'Dit ben ik. Hier en nu. Dit is mijn ruimte en dit is mijn tijd.'* Ik nam de omgeving waar. Ik nam mezelf in de omgeving waar. Ik zag mezelf in de tijd. Zoals alle kleuren samen het wit van het licht vormen, zo voegden zich aandachtig melancholie, geluk, verdriet,

angst, bitterheid aaneen tot een kernachtig bewustzijn, dat alle kleine wederwaardigheden oversteeg, dat mijzelf oversteeg. Ik legde alles af: mijn verleden, mijn toekomst, mijn zorgen, mijn onzekerheden, mijn illusies, mijn geloof, hoop en liefde. Het was pure eenzaamheid. Ik was teruggeworpen op mijn rauwe, ruwe zelf.

Later las ik bij John Berger dat het leven niets anders is dan het geboortekanaal naar de dood, dat je verleden zich om je heen vormt als een placenta voor het sterven. Dat kale besef in de warmte van het Zuiden, in het licht van de ochtend was niet treurig. Het was hard en helder. Het was het fundament. Van daaruit, zo wist ik, kan ik reiken naar de ander, kan ik werken in vrijheid aan verbondenheid, kan ik geven wat ik heb. Dit is het. Het zal nooit meer worden, maar ook nooit minder. Dit is mijn tuin. 'Il faut cultiver son jardin,' zegt Voltaire in *Candide*. Je moet je tuin bewerken.

AND EVERYWHERE THERE WAS SONG AND CELEBRATION

Zo'n diep besef laat zich niet makkelijk invoegen in het dagelijks leven. Het duurde nog een tijd voor het 'operationeel' werd. Aan de buitenkant ging alles gewoon door: de nachten met de vrienden, lachen, dansen, zingen, praten, somber zijn. Maar ik werd op een andere, bewustere manier getuige van de gebeurtenissen in de wereld.

Eddie Adams won de Pulitzer Prize 1969 voor zijn foto van een Vietcong die op straat werd geëxecuteerd met een schot in het hoofd. Hij drukte af op het moment dat de kogel inslaat. Martin Luther King en Robert Kennedy stierven onder de ogen van miljoenen televisiekijkers. Jan Palach stak zichzelf in brand. We zagen het. We zagen napalmbombardementen. We zagen alles, zoals nooit eerder oorlog en geweld thuis werden afgeleverd. Het was geen film, het was echt. De nabijheid van wat veraf gebeurde trok ons de wereld in. Tegelijkertijd was er een beweging de andere kant op, naar het ik, naar de liefde, naar de muziek, naar het lichaam. De hippiecultuur was ondanks de bloemen en de open-

bare extase sterk in zichzelf gekeerd en zelfgenoegzaam. Ze ontstond als reactie op de wreedheden van het dagelijks leven. Dat was het wanhopige feest van Woodstock.

Het van de wereld afgewende van de hippies, de baarden, de zelfgeweven jurken, de zelfverbouwde onbespoten groenten, de kruidenthee en de hele romantiek van een leven zonder moderne gemakken was niet echt aan me besteed. Het sektarische trok me niet aan. Maar de muziek van die jaren met de waanzinnige energie, de hallucinerende herhalingen, de wonderbaarlijke harmonieën was een motor naar de toekomst. Ik begon langzamerhand een gevoel van richting te krijgen. Lezen, werken, studeren. De wereld leren begrijpen in de teksten die erover zijn geschreven.

CAUGHT IN A DEVIL'S BARGAIN

Gijs is zijn eigen weg gegaan. Zijn leven is een voortdurende zoektocht gebleven. Hij scheepde zich in op een reis naar het middelpunt van zijn 'ik'. Daar is hij nog altijd niet aangekomen, vrees ik. Zijn wegen werden onnavolgbaar. Alle banden met oude en nieuwe vrienden verbrak hij.

De andere vrienden uit de vormende jaren hebben ieder hun eigen route gevolgd, allen weggeslingerd van dat centrum waar we ons toevallig met elkaar bevonden in de zomer van 1969. Ik volgde mijn weg. Een betrekkelijk traditionele: huwelijk en kinderen. Mijn idealen probeerde ik vorm te geven in een lidmaatschap van een politieke partij. De voortdurende compromissen benamen me op den duur het zicht op het doel. De werkelijkheid dwong telkens tot een pact met de duivel. Ik gaf de actieve politiek met een zucht van verlichting op.

Een nieuwe weg opende zich toen ik ging schrijven. Daarin greep ik terug op de werkelijkheid van de glorieuze ochtend in de buurt van Montpellier, op de eenzaamheid, op het besef van vergankelijkheid en verantwoordelijkheid, op de complexiteit en raadselachtigheid van het leven. Het is voor mij een manier om de angst te beteugelen, om greep te krijgen op de werkelijkheid, om mijzelf als mens, ontwapend, te doen kennen aan de ander.

Mijn generatie, de grote golf die almaar rees, is aangespoeld en trekt zich terug. Op de vloedlijn blijft achter wat we de wereld brachten.